

**NEMESNÉ KIS SZILVIA:
ÁLLATNÉVADÁSI SZOKÁSOK ÉS NÉVSZEMANTIKAI VIZSGÁLATOK.
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A LOVAK NÉVADÁSÁRA**

Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott nyelvészet program

Pécs, 2005. 217 lap (25 lap melléklet)

Témavezető: Tolcsvai Nagy Gábor

Opponensek: Hajdú Mihály, Hoffmann István

Védés: 2006. október 27.

1. Az értekezés célja a hazai névtani kutatások több szempontú kiegészítése. Hiányosak az állatnévkutatások, valamint a tulajdonnév fogalmának teljes tisztázása is várat magára. Dolgozatomban összefoglalom a tulajdonnév fogalmával kapcsolatos eddigi vélekedéseket, definiálom egy kommunikációs keretben, majd a lóneveket kiemelve szintetizálom az állatnevekkel kapcsolatos hazai kutatások eredményeit.

Disszertációm írása során kettős feladatot próbáltam megoldani. Egyrészt hagyományos névelméleti, névvizsgálati módszereket alapul véve újszerű módon egy sajátos névanyag elemzését elvégezni, másrészt az állatnévkutatások szükségességének felismerésére és tudományos hasznosságára kívántam példát mutatni.

2. A kutatás módszere és menete. – A disszertáció írása során több lehetséges módszer is alkalmaztam. Az egyes témakörökben felmerülő alapvetésekkel kapcsolatos tudománytörténeti eredményeket összefoglalom és rendszerezem, részben feltárom az e területen tapasztalható hiányosságokat. A saját gyűjtésem névanyagát egyrészt a hagyományos névtani vizsgálatoknak vetem alá, másrészt új, még nem alkalmazott elemzési módokat is bemutatok rajta. A névanyagon végzett nyelvi vizsgálatok (hangtani, alaktani, szótani elemzések), különös tekintettel a lónevekre hiánypótlások, a névszemantikai összehasonlítás pedig újszerű a nyelvészeti szakirodalomban. A dolgozat a névtan, a nyelvtudomány és a szemantika szoros kapcsolatára épül. Így kerül egymás mellé a hagyományos és egy új, kognitív névszemantikai vizsgálat. A dolgozat eredményei nemcsak a névtudomány, hanem más diszciplínák számára is használhatóak.

A tulajdonnév-fogalmak összehasonlítását alapul véve a név meghatározását egy kommunikációs modellben helyeztem el, melyben a tulajdonnév fogalmának minden tényezőjét külön-külön is megvizsgáltam (a név keletkezése, közösségi vonatkozásai; a név jelentéstani státusza; a név szerkezete). A névalkotói szándékot a névadó szociokulturális többlettudása befolyásolja. Ez a tudás az alapja annak a nyelvről való tudásunknak is, amelynek alapján akkor is névként használjuk a nevet, ha csak a nagy kezdőbetűs forma utal a névjellegre. A vizsgálataim kiindulópontját a fenti megközelítés adja.

Mivel lónevekkel dolgoztam, fontosnak tartottam bemutatni az ember és a ló kapcsolatát, a magyarországi lótarás történeti és művelődéstörténeti hátterét, kiegészítve a lónévadás történetével. Továbbá kitértem az emberek és a lovak közötti kommunikáció formáira, a tárgyalt lófajták jellemzésére és a lovak törzskönyvezésének szabályaira is. Két névanyag elemzését végeztem el: a somogysárdi és a bábolnai ménését.

Vizsgálataim első fázisában a névadási indítékokat próbáltam meghatározni, a nyelvi elemzésben pedig kitértem a nevek hangrendjére és alaktani, szótani jellemzésükre is. A dolgozatom további fontos része az a szemantikai összehasonlítás, melyet két, egymástól nagymértékben eltérő névanyag esetében végeztem. A vizsgálat is kétféle szemantikai nézőpont szerint, a hagyományos strukturalista és a kognitív jelentéstani elvek mentén történt.

A mellékletben található több mint 400 lónév rendszerezése egészíti ki a dolgozat elemzéseit. A nevek mellett szerepel a ló születési éve, neme, színe, fajtája, anyja és apja neve, nevének szótagszáma, hangrendje, szófaja, hagyományos jelentéstani típusa, valamint a névadás indítéka. Mellékeltem a névszabályozásra vonatkozó törvényeket, egy mintát az ellésbejelentő lapból, és néhány fajtáját reprezentáló állat fényképét is.

3. Az eredmények összegzése. – A somogyárdi névanyagot 1993 és 1998 közötti adatok alapján vizsgáltam. A névadási szokásokról elmondható, hogy gyakori a nem szerinti névadás (a csikó női nevet kapott, ha kanca; férfinevet, ha mén: *Julis – Panka; Mikes – Mariann.*) Előfordulnak növénynevek (*Róka*gomba – *Galóca; Tőzike – Gránátalma*) és állatnévként használt földrajzi nevek (*Nepál – Arizona*) is. Kedvelt névadási lehetőség az anyanéből létrehozott csikónév (*Törtarany – Arany; Petra – Petronella*), valamint ha a két név mezőösszefüggést alkot (*Richtofit – Gyógyír; Frigy – Flört*). A névadók a névadásnál gyakran tanulmányoznak történelmi, művelődéstörténeti momentumokat, és ezeket hasznosítják is a névválasztásnál.

A bábolnai ménes névanyagában a névadás legősibb, legtermészetesebb módja, a jellemző tulajdonságról való elnevezés figyelhető meg 1970-ig. Az arab névadói környezetben ez a névtípus volt a legjellemzőbb (*Tajár* 'utolérhetetlen', *Gidrán* 'sárga'). Okát abban kereshetjük, hogy nem közvetlenül az ellés utáni névadás volt az általános. 1970-től vált gyakorivá a ménesben a személynevek választása.

A névszemantikai vizsgálatok tanulságai. – A somogyárdi névanyag hagyományos szemantikai vizsgálatát a J. SOLTÉSZ KATALIN tanulmányában (Lónevek. Magyar Nyelvőr 1976: 144–54) szereplő jelentéstani kategóriák alapján végeztem.

A jelentéstani típusok közül a szónevek a leggyakoribbak. A szónevek közül a versenyllovak névállományában a leíró-jellemző névtípus feltűnően ritka a közvetlenül születés utáni névadás miatt. Némileg növekszik a leíró-jellemző nevek számaránya, ha ide számítjuk a versenyló várható (jövőbeni) legfontosabb tulajdonságára, például a gyorsaságra utaló neveket (*Röpke, Forgószél*). A bók- és kívánságnevek nagy csoportot alkotnak (*Biborfény, Tűzfény*). A lovak irodalmi, zenei, színházi és egyéb művészeti fogalomról elnevezett szónevei is gyakran szerepelnek (*Tercett, Pantomim*), valamint italnevek is (*Snapsz, Brandy*) találhatóak a névanyagban. A jelnevek közül az elsődleges jelnevek kis számban fordulnak elő, viszont jóval nagyobb az átvitt értelmű tulajdonnevek száma (*Rena, Leila*). Gyakorikak a földrajzi nevek, ezek közül is a város és községnevek, valamint az országnevek (*Marokkó*). Végül a legritkább jelentéstani típusra, a jelnévi és közszói elemből kombinált nevekre alig található példa.

A bábolnai névanyag hagyományos szemantikai vizsgálata alapján elmondható, hogy a nevek között a leggyakoribb a szónév. Ezen belül is a leggyakoribb típus az állat külső vagy belső tulajdonságára utaló név, illetve a gyorsaságára vonatkozó nevek csoportja. Külső tulajdonságra: színre (*Gidrán*), a szörzeten megjelenő jegyre (*Nedjme* 'csillogos'); belső tulajdonságra (*Karme* 'fügefű' – „édes, mint a füge”); gyorsaságra (*Tajár*

'gyors, száguldó') utaló nevek fordulnak elő. Az elvontabb jelentésű nevek összetett metaforák, melyek főként kedveskedő, bókoló nevek. A somogysárdi névanyaghoz képest kevesebb jelnévvel találkozunk. Történeti okok miatt az 1970-es évekig jórészt a szőnevek fordultak elő.

A kognitív vizsgálatok alapja a kognitív pszichológiában alkalmazott prototípus-elmélet volt. A somogysárdi névanyag fogalomköreit:

1. a gyorsaságra, külső, belső tulajdonságra utaló (*Friss, Fuvallat*);
2. az ember szellemi világából, tárgyi környezetéből származó (*Ropi, Nedű*);
3. az ember és a természetes környezetéből való (*Ölyv, Rókagomba*);
4. az ember és más dimenziók kapcsolatára utaló (*Zsoltár, Javasasszony, Ufőfény*);
5. az ember és a ló közötti kapcsolat kifejezését szolgáló nevek (*Nőcske, Frigy*) alkotják.

A fogalomkörökhöz tartozó nevek közt tipikussági sorrend állítható fel. A kialakult fogalmi körök határai nem élesek, néha más fogalomkörökkel egymásba mosódhatnak. Ennek eredményeként egy-egy fogalom beleillik több kategóriába is. Az elnevezések egy része a lovak világából való. Ezek a lóra vonatkozó leíró-jellemző nevek, melyek által a ló külső, belső tulajdonságai tudhatók meg. A fogalomkörök közötti tipikussági sorrend alapján ezek a nevek a legtipikusabb lónevek. E nevek által létrehozott szemantikai világ a neveknek csak egy részét képezi, a többi kitágul különböző irányokban, amelyek egyre távolabb kerülnek a tipikus lónevek kategóriáitól. Egyik iránya az ember, vagyis a névadó világa, mely tovább bontható annak szellemi, tárgyi szférájára. Egy másik irány a természetes környezet, valamint a földöntúli transzcendentális létszféra felé mutat.

Azoknál a neveknél, amelyeknek a jelentése a versenylő valamilyen jellemző külső vagy belső tulajdonságát fejezi ki, bár a konvenció szerint születek, a lóra való utaláskor nincs szükség az anyaállat nevére. Vannak azonban olyan nevek, amelyek csak az anyaállat nevével együtt utalnak az adott lóra. A csikó és az anyanév közötti viszonyt az összetettebb fogalmi kapcsolatok bemutatására szolgáló tudáskeretek, forgatókönyvek segítségével szemléltettem. A tudáskerettel, illetve a forgatókönyv-elmélettel a lónevek fogalmi mögötti általános emberi tudásunk szerveződése ragadható meg. Íme néhány példa a fogalmak tudáskeretekben való szerveződéseinek bemutatására:

ÉTEL. Központi fogalom: konyha

Kellékei: *Borecet (Berenice)*; *Borsesz (Berenice)*, *Delikatesz (Non Plus Ultra)*.

A forgatókönyvek segítségével megragadhatóak azok a következtetések, amelyeket az emberek a történetek megértése során vonnak le. Például a *Bor*, *Snapsz*, *Borvirág* nevek kapcsolatának megértését is egy forgatókönyv modellálhatja.

Míg a hagyományos névszemantikai vizsgálat általános jelentéstani kategóriákba sorolja a neveket, majd ennek alapján számba veszi azokat, addig a kognitív elemzés a nevek jelentéseinek kapcsolata által létrehozott szemantikai világot tárja fel. A kognitív szemantikai vizsgálattal felfejthetőek azok a megértési mechanizmusok, melyek az egymással összetartozó nevek szemantikai világát alkotják. Így láthatóvá válik a névadó világa, illetve az ember-állat kapcsolat milyensége is. Ez a látásmód nem leltárt készít a szemantikai kategóriákról, hanem azok létrejöttének okait kutatja.

Ez a névszemantikai vizsgálat tanulságul szolgálhat más névvizsgálatok számára is. A személynevek esetében talán megválaszolhatóbbak a névdívat, a névválasztás kérdései, nagyobb hangsúlyt kaphatna a névléktan, valamint a tulajdonnév névként való értelmezését is finomíthatja. Az állatnévadás egy szeletének kutatása a hiánypótláson túl további kérdések megválaszolásának alapja is lehet. E területen belül is maradtak még megoldatlan

problémák. Viszont a lóneveken, vagyis egy konkrét névanyagon alkalmazott nyelvi, szemantikai vizsgálódási módok a további kutatások pontos kérdésfeltevéseit szolgálhatják.

PhD theses on Onomastics defended (2006)

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – More detailed summaries, summaries in English and complete dissertations can be found on the home page of the Onomastic Section of the Society of Hungarian Linguistics (<http://nevtan.mnyt.hu>). A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertations presented here: NEMESNÉ, KIS SZILVIA: *Giving Names to Animals and Name Semantic Research, with a Special Regard to Horse Names* (University of Pécs, Applied Linguistics); TAKÁCS, JUDIT: *Changes in Christian Name Meanings. Modelling the Conversion of a Proper Name Type into Common Nouns* (University of Debrecen, Hungarian Linguistics).